

Керівники органів НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) західних областей УРСР: кількісні та якісні характеристики (1944–1953 рр.)

У статті здійснено аналіз складу керівників НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) у західних областях УРСР упродовж 1944–1953 рр. На основі обробки масиву біографічних даних начальників обласних управлінь визначено принципи підбору працівників на ці посади, причини та хвилі їх ротації, змодельовано якісну характеристику керівника обласного управління НКВД–НКГБ (МВД–МГБ), виходячи з репрезентативної вибірки кількісних показників.

Ключові слова: народний комісаріат внутрішніх справ, народний комісаріат державної безпеки, міністерство внутрішніх справ, міністерство державної безпеки, західні області УРСР, радянізація, номенклатура.

Метою нашої реконструкції є здійснення кількісного та якісного регіонального зрізу керівного номенклатурного складу НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) у західних областях УРСР упродовж 1944–1953 рр. Нижня хронологічна межа визначається січнем 1944 р., початком звільнення Західної України від нацистської окупації й відновлення тут радянської влади, у тому числі структури органів НКВД–НКГБ; верхня – ухваленням 15 березня 1953 р., після смерті Й. Сталіна, союзною Верховною Радою закону про об'єднання МГБ і МВД в одне відомство – МВД СРСР. Ці хронологічні маркери в основному збігаються зі здійсненням «другої радянізації» західних областей УРСР. Географічні рамки обмежуються територією Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської областей, тобто регіоном, який на початок Другої світової війни входив до складу II Речіпосполитої.

Джерельною базою для статті послужили документи партійних і чекістських органів, що зберігаються, зокрема, у держав-

---

* Жив'юк Андрій Анатолійович – канд. іст. наук, доцент, завідувач кафедри історії України Рівненського Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. С. Дем'янука.

них архівах Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської областей та Галузевому державному архіві СБУ, а також довідники¹, дотичні документальні публікації² та інтернет-ресурси.

На сьогодні, за рідким винятком³, не існує досліджень, де характеризувався б керівний склад органів НКВД–НКГБ (МВД–МГБ), що були створені та діяли у західноукраїнських областях упродовж 1944–1953 рр. Відсутні також реконструкції з аналізом цього керівного складу, виходячи з принципів його відбору, ротації, кількісної, якісної характеристик.

Існує стереотип, що компартійна й радянська номенклатура, котра прийшла до керівництва регіоном у 1944 р. – це «нові совети», порівняно з «першими советами» 1939–1941 рр. Чи так це? Оновлення/неоновлення кадрового складу на прикладі начальників управлінь НКВД–НКГБ виглядає таким чином: з 21-го начальника УНКВД західних областей УРСР (Волинська, Рівненська, Дрогобицька, Львівська, Станіславська, Тернопільська), які працювали в регіоні впродовж 1944–1953 рр., до німецько-радянської війни на аналогічній посаді у Західній Україні перебував лише 1 (В. М. Трубников – начальник УНКГБ Чернівецької обл.); з 21-го начальника УНКГБ західних областей УРСР зразка 1944–1953 рр. довоєнний західноукраїнський досвід мали тільки 3 (Р. В. Крутов – начальник УНКВД Рівненської обл., А. Н. Мартинов – начальник УНКВД Чернівецької обл., О. Н. Михайлов – начальник УНКГБ Станіславської обл.).

---

¹ *Петров Н., Скоркин К.* Кто руководил НКВД, 1934–1941: Справочник. – М.: Мемориал, 1999. – 504 с.; *Петров Н.* Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954: Справочник. – М.: Мемориал; Звенья, 2010. – 1008 с.

² НКВД–МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооружённым националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): Сб. док. / Сост. Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин. – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008. – 640 с.

³ *Редько А.* Номенклатурний принцип добору, розстановки і підготовки кадрів у діяльності Обласного управління МВС у Станіславській області (1939–1962 рр.) // *Історія міліції України: минуле і сучасне: зб. наук. праць за матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2009 р.)*. – Івано-Франківськ: ПНО ІльВДУВС, 2009. – 308 с. – (Спец. випуск). – С. 292–296.

Як бачимо з таблиць 1 і 2⁴, серед керівних працівників органів НКВД-НКГБ (МВД-МГБ), які отримали призначення до західних областей УРСР у 1944–1953 рр., теза про «нові совети» знаходить своє підтвердження.

Таблиця 1

Начальники УНКВД-УМВД західних областей УРСР у 1944–1953 рр.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	Прізвище, ім'я, по батькові	Область	Рік народження	Місце народження	Національність	Соціальне походження	Освіта	Вступ до ВКП(б)	Робота в органах	Звання, вік	Термін на посаді	Нагороди	Попередня робота (Західна Україна)
АСМОЛОВ Олексій Микитович	АНТОНЮК Іван Оксентійович	АЛЕКСАНДРОВ Л.А.	Рівненська	Рівненська	Рівненська	Рівненська	Рівненська	Рівненська	Рівненська	Рівненська	Рівненська	Рівненська	Рівненська
1906	1901	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Саратовська губ.	Подільська губ.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	6 місяців, 1952–1953	–	–
росіянин	українець	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
селянин	селянин	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
військове учи- лище, військова академія	приходська школа, прикордонна школа	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1932	1928	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
1947	1924	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
генерал-майор, 41 рік	полковник, 46 років	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
3 місяці, 1947	5 років 7 місяців, 1947–1953	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
–	ордени ЧП, «ЗП»	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
(–)	центральный апарат МВД УРСР	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

⁴ Таблиці складено й подальші підрахунки зроблено за: *Петров Н.* Кто руководил органами госбезопасности, 1941–1954; НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооружённым националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956); интернет-ресурси.

ЗАВГОРОДНІЙ Михайло Андрійович	ГРУШКО Євген Семенович	ГРИЦЕНКО Тимофій Федотович	ГРИЦЕНКО Олексій Варфоломійович	ГРЕБЧЕНКО Іван Кузьмович	ГОРБУНКО М.Н.	1
Станіславська 1900	Львівська 1894	Волинська –	Станіславська 1905	Львівська 1904	Тернопільська –	2
Херсонська губ. українець	Тарнув Люблінської губ. росіянин	–	Катеринославська губ. українець	Харківська губ.	–	4
селянин	селянин	–	робітник	селянин	–	5
неповна середня	4-класне училище	–	сільська школа, інститут, 2 роки	–	–	7
1930	1920	–	1931	1928	–	8
1921	1920	–	1932	1930	–	9
полковник дб, 44 роки	комісар міліції 2-го рангу, 50 років	–	Полковник, 45 років	Полковник дб, 44 роки	–	10
1 рік 1 місяць, 1944–1945	2 роки 9 місяців, 1944–1947	4 роки 11 місяців, 1948–1953	2 роки 4 місяці, 1950–1953	3 роки 2 місяці, 1948–1952	4 роки 7 місяців, 1948–1953	11
орден ВВ II ст.	ордени Л, ЧП, БХ II ст., ВВ I ст., знак «ЗР НКВД»	–	ордени ЧП, ЧЗ, знак «ЗР НКВД»	орден ЧП	–	12
начальник УНКВД, Одеська обл.	заст. начальника УНКВД, Ленін- градська обл.	–	заст. начальника УНКВД–УМВД, Волинська обл.	начальник УМВД, Вінницька обл.	–	13

СТЕХОВ Сергій Трохимович	САХАРОВ С.І.	САРАЄВ Роман Миколайович	САБУРОВ Олександр Миколайович	ПРИХОДЧЕНКО Микола Якович	НЕІЗМАЙЛОВ Пилип Михайлович	1
Дрогобицька	Дрогобицька	Тернопільська	Дрогобицька	Рівненська	Станіславська	2
1898	-	1903	1908	-	1903	3
Георгієвськ	-	Змів	В'ятська губ.	Харківська губ.	-	4
росіянин	-	українець	росіянин	українець	-	5
робітник	-	робітник	селянин	селянин	-	6
вище-початкове училище	-	земська школа, гімназія, 2 класи	-	-	-	7
1918	-	1930	1932	-	-	8
1939	-	1920	1936	1936	-	9
полковник, 55 років	-	полковник дб, 40 років	генерал-майор, 36 років	підполковник	полковник, 42 роки	10
3 місяці, 1953	2 роки, 1951-1953	2 роки 10 місяців, 1943-1946, 1953, Рівне	6 років 7 місяців, 1944-1951	8 місяців, 1944	4 роки 7 місяців, 1945-1950	11
-	-	ордени Л, ЧП, БХ II ст., ВВ I ст., ЧЗ, знак «ЗР НКВД»	ордени БХ II ст., ВВ I ст.	-	знак «ЗР НКВД»	12
начальник УМГБ, Дрогобицька обл.	-	начальник відділу УНКВД, Челябінська обл.	командир партизанського з'єднання	-	начальник УНКВД, Полтавська обл.	13

ЯКОВЕНКО Олександр Михайлович	ФАДЕЄВ Семен Федорович	ТРУБНИКОВ Володимир Матвійович	СУРКОВ Микола Васильович	СТРОКАЧ Тимофій Амвросійович	1
Волинська	Станіславська	Рівненська	Волинська	Львівська	2
1908	1914	1907	1904	1903	3
Тургайська обл.	Одеса	Юзівка	Ачинськ	Приморська обл.	4
українець	росіянин	росіянин	росіянин	українець	5
селянин	робітник	робітник	робітник	селянин	6
двокласне училище, інститут радянського будівництва, 3 роки	Інститут, 1 рік	двокласне училище, інститут, 3 курси	вище-початкове училище	сільська школа, вища прикордонна школа	7
1930	1939	1928	1924	1927	8
1939	1937	1934	1920	1924	9
підполковник, полковник дб, 36 років	полковник, 39 років	комісар дб, генерал- майор, 37 років	полковник дб, 49 років	генерал-лейтенант, 50 років	10
4 роки 1 місяць, 1944–1948	3 місяці, 1953	4 роки, 1944–1948, 1953, Львів, Тернопіль	3 місяці, 1953	3 місяці, 1953	11
ордени БХ II ст., ВВ I ст., ТЧП, знак «ЗР НКВД»	–	ордени ВВ I ст., ТЧП, знак «ЗР НКВД»	–	–	12
центральный аппарат НКВД УРСР	заст. міністра держбезпеки УРСР	начальник УНКВД, Архангельська обл. (начальник УНКВД Чернівецька обл.)	начальник УМГБ, Свердловська обл.	міністр внутрішніх справ УРСР	13

Таблиця 2

Начальники УНКГБ–УМГБ західних областей УРСР у 1944–1953 рр.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	ВОЛОШЕНКО Костянтин Ісидорович	Львівська	1905	Пенза	росіянин	робітник	міське училище, 3 кл.	1930	1931	полковник дб, 39 років	7 місяців, 1944	2 ордени ЧЗ	начальник УНКГБ, Алтайський край
КОЛОМІЄЦЬ Василь Дмитрович	КОЖЕВНИКОВ Сергій Федорович	КОРОМІЄЦЬ Василь Дмитрович	КОЖЕВНИКОВ Сергій Федорович	КОРОМІЄЦЬ Василь Дмитрович	КОЖЕВНИКОВ Сергій Федорович	КОРОМІЄЦЬ Василь Дмитрович	КОЖЕВНИКОВ Сергій Федорович	КОРОМІЄЦЬ Василь Дмитрович	КОЖЕВНИКОВ Сергій Федорович	КОРОМІЄЦЬ Василь Дмитрович	КОЖЕВНИКОВ Сергій Федорович	КОРОМІЄЦЬ Василь Дмитрович	КОЖЕВНИКОВ Сергій Федорович
Тернопільська	Дрогобицька	Львівська	Дрогобицька	Львівська	Дрогобицька	Львівська	Дрогобицька	Львівська	Дрогобицька	Львівська	Дрогобицька	Львівська	Дрогобицька
1905	1904	1908	1904	1908	1904	1908	1904	1908	1904	1908	1904	1908	1904
Кременчук	Ніжин	Владимирська губ.	Ніжин	Владимирська губ.	Ніжин	Владимирська губ.	Ніжин	Владимирська губ.	Ніжин	Владимирська губ.	Ніжин	Владимирська губ.	Ніжин
українець	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин	росіянин
службовець	кустар	робітник	кустар	робітник	кустар	робітник	кустар	робітник	кустар	робітник	кустар	робітник	кустар
вище-початкове училище, технікум, 1 рік	вище-початкове училище	сільська школа, радпартшкола	вище-початкове училище	сільська школа, радпартшкола	вище-початкове училище	сільська школа, радпартшкола	вище-початкове училище	сільська школа, радпартшкола	комісар дб 3-го рангу, 36 років	полковник дб, 39 років	4 роки 2 місяці, 1944–1948	ордени ТЧП, ЧП	начальник УНКГБ, Сталінградська обл.
1939	1926	1928	1926	1928	1926	1928	1926	1928	1925	генерал-майор, 47 років	6,5 років, 1946–1952	–	центральный апарат МГБ СРСР
1922	1925	1937	1925	1937	1925	1937	1922	1937	полковник дб, 41 рік	полковник дб, 39 років	ордени Л, 2 ЧП, 1 ТЧП	ордени Л, 2 ЧП, 1 ТЧП	заст. начальника УНКГБ, Львівська обл.
	Вступ до ВКП(б)	Звання, вік	Робота в органах	Термін на посаді	Нагороди	Попередня робота (Західна Україна)							

МАЛІНН Леонід Андрійович	МАЙСТРУК Володимир Федорович	КРУТОВ Роман Васильович	КОСТЕНКО Арсеній Григорович	1
Тернопільська	Тернопільська	Станіславська	Станіславська	2
1907	1903	1903	1900	3
Екатеринбург	Проскурів	Саратов	Харківська губ.	4
росіянин	українець	росіянин	українець	5
робітник	робітник	селянин	службовець	6
технікум, 3 роки	трудова школа, 4 роки, інститут компроєкту, 5 місяців	шестикласне училище, радіопартшкола	семирічка	7
1931	1928	1927	1940	8
1933	1932	1929	1920	9
комісар дб, 37 років	підполковник, полковник дб, 41 рік	полковник дб, 43 роки	полковник, 51 рік	10
1 рік 2 місяці, 1944–1945	8 років 4 місяці, 1944–1952, Дрогобицька, Львівська обл.	1 рік 1 місяць, 1946–1947	1 рік 4 місяці, 1951–1953	11
–	2 ордени ЧП, 1 ВВ I ст., ТЧП, ЧЗ	–	2 ордени ЧП, 1 ВВ I ст., знак «ЗР НКВД»	12
начальник УНКГБ, Новосибірська обл.	заст. начальника УНКВД, Київська обл.	начальник УМГБ, Ошська обл. (начальник УНКВД Рівненська обл.)	заст. начальника УМГБ, Станіславська обл.	13

МОРОЗ Микола Тихонович	МИХАЛЬЧУК Тимофій Антонович	МИХАЙЛОВ Олексій Никифорович	МАТВІЄНКО Іван Арсентійович	МАРТИНОВ Олександр Миколайович	1
Дрогобицька	Рівненська	Станіславська	Волинська	Волинська	2
1908	1903	1905	1905	1908	3
Харківська губ.	Волинська губ.	Луганська	область Війська Донського	Юзівка	4
українець	росіянин	українець	українець	росіянин	5
робітник	селянин	робітник	робітник	робітник	6
семирічка, інститут, 2 роки 9 місяців	комуністичний університет, 2 роки	заводська школа, інститут, 3 роки	технікум, 1 рік, робфак інституту, 2,5 роки	промакадемія, 1 місяць	7
1929	1929	1924	1928	1931	8
1933	1938	1939	1932	1935	9
полковник, 40 років	полковник, 47 років	полковник ДБ, 39 років	полковник ДБ, 42 роки	підполковник ДБ, 36 років	10
3 роки, 1948–1951	1 рік 4 місяці, 1950–1951	2 роки 5 місяців, 1944–1946	2,5 роки, 1947–1949	8 місяців, 1944	11
орден ЧЗ	–	ордени ВВ І ст., ЧП	ордени ВВ І ст., ЧЗ, «ЗП»	орден ВВ І ст.	12
заст. начальника УМГБ, Дрогобицька обл.	заст. начальника УМГБ, Львівська обл.	заст. наркома держбезпеки Узбецької РСР (начальник УНКГБ Станіславська обл.)	контррозвідка ЧА	ОВ ЧА (начальник УНКВД Чернівецька обл.)	13

СТЕХОВ Сергій Трохимович	СИДОРОВ Іван Данилович	САРАЄВ Роман Миколайович	РЕШЕТОВ Микола Антонович	ПОПЕРЕКА Миколай Стеланович	1
Дрогобицька	Волинська	Станіславська	Рівненська	ЛВО	2
1898	1910	1903	1903	1910	3
Георгієвськ	Воронезька губ.	Змів	Тамбовська губ.	Барановичі	4
росіянин	росіянин	українець	росіянин	українець	5
робітник	селянин	робітник	селянин	робітник	6
вище-початкове училище	інститут, 0,5 року	земська школа, гімназія, 2 класи	радянська школа	військово-політичне учи- лище, військово-полі- тична академія, 2 курси	7
1918	1931	1930	1923	1932	8
1939	1932	1920	1923	1938	9
полковник, 54 роки	полковник дб, 39 років	полковник дб, 44 роки	полковник дб, 41 рік	генерал-майор, 34 роки	10
11 місяців, 1952–1953	3 роки 4 місяці, 1949–1953	3 роки 1 місяць, 1947–1950	9 років, 1944–1953	2,5 роки, 1944–1946, 1952–1953, Львівська обл.	11
–	–	ордени ЧП, «ЗП»	ордени Л, 2 ЧП, 2 ВВ І ст., 1 ТЧП, ЧЗ	3 ордени ЧП, 1 К ІІ ст.	12
заст. начальника УМГБ, Дрогобицька обл.	начальник УМГБ Кіровоградська обл.	центральный апарат МГБ УРСР (начальник УНКВД, Тернопільська обл.)	начальник УМГБ, Чернівецька обл.	заст. начальника УКР «Смерш», ПКВО	13

1	ЩЕТАКОВ Михайло Миколайович	ШЕВЧЕНКО Володимир Григорович	ЦВЕТУХІН Федір Андрійович
2	Волинська	Рівненська	Рівненська
3	1909	1912	1904
4	Ніжній Новгород	Київ	Херсонська губ.
5	росіянин	українець	українець
6	службовець	робітник	службовець
7	семирічка, технікум, 3 роки	інститут, 2 роки	семирічка
8	1939	1938	1937
9	1931	1932	1929
10	полковник дб, 35 років	полковник, 35 років	підполковник дб, 40 років
11	1 рік 9 місяців, 1944–1946	5 років 5 місяців, 1947–1953, Станіславська, Львівська, Тернопільська обл.	3 роки 4 місяці, 1944–1947
12	–	ордени ВВ I ст., ТЧП, ЧЗ	ордени ЧП, 2 ЧЗ
13	центральный аппарат НКВД СРСР	резерв МГБ СРСР (заст. начальника відділу УНКГБ, Дрогобицька обл.)	центральный аппарат УНКГБ УРСР

Уважаємо, що тотальне оновлення керівного складу УНКВД-УНКГБ (УМВД-УМГБ) спричинили не стільки безповоротні втрати (з довоєнного складу начальників відповідних управлінь західних областей УРСР на фронті загинули лише 2 з 16 – І. Білоцерківський і Є. Лосев), скільки якісно нова ситуація та виклики, з якими зіткнулися радянські каральні органи у західноукраїнському регіоні починаючи з 1944 р. Ціну зусиль, докладених задля «великого перелому» в боротьбі за Західну Україну, яскраво увиразнює кількість нагород, отриманих, зокрема й тільки, начальниками місцевих УНКВД-УНКГБ (УМВД-УМГБ).

Нагороди

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>	<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>	<i>Разом</i>
орден Леніна 2	орден Леніна 2	4
орден Червоного прапора 12	орден Червоного прапора 5	17
орден Червоної зірки 10	орден Червоної зірки 2	12
орден Кутузова II ст. 1	орден Кутузова II ст. 1	2
	орден Богдана Хмельницького II ст. 4	4
орден Вітчизняної війни I ст. 8	орден Вітчизняної війни I ст. 5	13
	орден Вітчизняної війни II ст. 1	1
орден Трудового червоного прапора 5	орден Трудового червоного прапора 2	7
орден «Знак пошани» 2	орден «Знак пошани» 1	3
знак «Заслужений працівник НКВД» 1	знак «Заслужений працівник НКВД» 6	7
Усього 41	29	70

Разом – 63 ордени (із них 47 – бойових) і 7 знаків «ЗП НКВД» (без медалей, тільки за час служби у західних областях УРСР). Коли врахувати, що 11 осіб не отримали орденів, а про нагородження 5 дані відсутні, отримуємо середній баланс для решти 24 відзначених: 3 нагороди для одного, 7 орденів на рік. Найбільшу кількість нагород мали: Сараєв (7 орденів, у тому числі орден Леніна та знак «ЗП НКВД»); Решетов (7 орденів, у тому числі орден Леніна); Майструк (5 орденів), Грушко (4 ордени, у тому числі орден Леніна та знак «ЗП НКВД»); Коломієць (4 ордени, у тому числі орден Леніна). Така інтенсивність відзначень бойовими орденами керівників структур НКГБ/МГБ і НКВД/МВД на звільненій території на завершальному етапі війни та в повоєнний час засвідчує те, що у західних областях УРСР тривала справжня війна за утвердження комуністичного режиму, і для її ведення необхідні були кадри з відповідними досвідом і підготовкою.

Подальший кількісний та якісний аналіз масиву біографічних даних щодо керівників УНКВД–УНКГБ (УМВД–УМГБ) західних областей УРСР у 1944–1953 рр. здійснено нами за параметрами, заданими в таблицях 1 і 2.

Місце народження

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>	
Україна 11	Росія 9
Харківська губ. (Зміїв) 3	Владимирська губ. 1
Катеринославська губ. (Луганськ, Юзівка) 2	Воронезька губ. 1
Волинська губ. 1	Нижегородська губ. (Нижній Новгород) 1
Київ 1	Область Війська Донського 1
Подільська губ. (Проскурів) 1	Пензенська губ. (Пенза) 1
Полтавська губ. (Кременчук) 1	Пермська губ. (Єкатеринбург) 1
Херсонська губ. 1	Саратовська губ. (Саратов) 1
Чернігівська губ. (Ніжин) 1	Тамбовська губ. 1
Білорусія 1	Терська обл. (Георгієвськ) 1
Мінська губ. (Барановичі) 1	
<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>	
Україна 8	Росія 5
Харківська губ. (Зміїв) 3	В'ятська губ. 1
Катеринославська губ. (Юзівка) 2	Єнісейська губ. (Ачинськ) 1
Херсонська губ. (Одеса) 2	Приморська обл. 1
Подільська губ. 1	Саратовська губ. 1
Польща 1	Терська обл. (Георгієвськ) 1
Люблінська губ. (Тарнув) 1	Казахстан 1
	Тургайська обл. 1

Таким чином, усі 34 особи, на котрих є дані (Сараєв і Стехов зустрічаються в обох переліках), народилися на території Російської імперії: 18 – в Україні, 13 – у Росії, по 1 – у Білорусії, Казахстані та Польщі.

Рік народження

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>		<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>	
1898 1	1907 1	1894 1	1904 2
1900 1	1908 3	1898 1	1905 1
1903 5	1909 1	1900 1	1906 1
1904 2	1910 2	1901 1	1907 1
1905 4	1912 1	1903 3	1908 2
			1914 1

Разом за роками отримуємо: 1894 – 1, 1898 – 1, 1900 – 2, 1901 – 1, **1903 – 7, 1904 – 4, 1905 – 5**, 1906 – 1, 1907 – 2, **1908 – 5**, 1909 – 1, 1910 – 2, 1912 – 1, 1914 – 1. На 1900–1910 рр. припадає 30, із них на 1903–1905 рр. – 16 осіб.

Вікова амплітуда в начальників УНКГБ – 14 років (ще одне покоління), у начальників УНКВД – 20 років (уже різні покоління). Домінуюча більшість з'явилася на світ у першому десятилітті ХХ ст. (час перемін, перезавантаження). Майже половина – упродовж 1903–1905 рр. У 1917 р. (час революції) їм було по 12–14 років – підлітковий вік із пошуками себе, цілей у житті, суперечки з батьками, конфлікти з оточенням. До того ж семеро (кожен п'ятий) – безбатченки (Поперека – батько загинув у 1914 р. (4 роки); Сараєв – батько помер у 1918 р. (15 років); Сидоров – батько помер у 1921 р. (11 років); Сурков – батько помер у 1919 р. (15 років); Стехов – батьки померли в 1900 р. (2 роки), виховувався в коваля; Шевченко – батько загинув у 1918 р., під час повстання проти Центральної Ради, мати померла того ж року (6 років); Шестаков – батько помер у 1919 р. (10 років), виховувався у сестри-учительки).

Національність

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>		<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>	
українці 10	росіяни 11	українці 8	росіяни 7

Соціальне походження

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>		<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>	
робітники 12	селяни 4	робітники 6	селяни 9
службовці 4	кустарі 1		

Попри очікувану гегемонію вихідців із робітництва, вона відсутня.

Освіта

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>		<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>	
1		2	
сільська школа 1	початкова 5	приходська школа 1	початкова 4
трудова школа 1	н/середня 6	сільська школа 2	н/середня 2
заводська школа 1	н/вища 7	земська школа 1	середня 1
земська школа 1		вище початкове училище 2	н/вища 4

1	2
<i>вище початкове училище 3</i>	2-класне училище 2 вища 1
міське училище 1	4-класне училище 1
6-класне училище 1	<i>гімназія 1</i>
семирічка 4	<i>інститут 4</i>
<i>гімназія 1</i>	військова школа 1
технікум 4	прикордонна школа 2
<i>інститут 5</i>	військове училище 1
радпартшкола 3	військова академія
комуністичний університет 1	
військово-політичне училище 1	
військово-політична академія 1	

Наявна інформація про освіту 28 осіб. Із них: початкова – 8, неповна середня – 7 (разом – 54%), середня – 1, незакінчена вища – 11, вища – 1 (Асмолов; вищу освіту мав також Дмитрієв, відсутній у переліку). Характерно, що серед типів навчальних закладів, в яких здобували освіту начальники УНКГБ, немає військових (військова та прикордонна школи, військові училища й академії), а серед типів закладів, в яких навчалися начальники НКВД, немає партійно-ідеологічних (радпартшкола, комуністичний університет, військово-політичне училище, військово-політична академія). Очевидно, це стало наслідком остаточного розмежування «органів» у післявоєнний період на два відомства – НКГБ і НКВД.

Членство й час вступу до ВКП(б)

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>		<i>Начальники НКВД (УМВД)</i>	
1918 1	1930 2	1918 1	1930 3
1923 1	1931 3	1920 1	1931 1
1924 1	1932 1	1924 1	1932 1
1926 1	1937 1	1927 1	1939 1
1927 1	1938 1	1928 3	
1928 3	1939 2		
1929 2	1940 1		

Найважливіша інформація про час вступу до ВКП(б) 32 осіб, що розкладається наступним чином: 1918 – 1, 1920 – 1, 1923 – 1, 1924 – 1, 1926 – 1, 1927 – 2, 1928 – 6, 1929 – 2, 1930 – 4, 1931 – 4, 1932 – 2, 1937 – 1, 1938 – 1, 1939 – 2, 1940 – 1. Тобто 18 (56%) із 32 осіб стали членами партії в 1928–1932 рр. («висуванці»), що накладається на роки першої п'ятирічки й так званого «великого перелому», пов'язаного зі згоранням непу, початковим етапом форсованої індустріалізації, суцільною колективізацією на селі та зміцненням тоталітарного режиму. Відсутність тих, хто вступив до партії в 1933–1936 рр. пов'язана, очевидно, з третьою генеральною чисткою ВКП(б) 1933–1934 рр. і кампанією з обміну партквитків 1935–1936 рр., коли було припинено прийом нових членів. Ті ж, хто пройшов чистку, на ділі довели свою відданість сталінській системі.

Початок роботи в «органах»

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>		<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>	
1920 2	1932 4	1920 3	1934 1
1922 1	1933 2	1921 1	1936 2
1923 1	1935 1	1924 2	1937 1
1925 1	1937 1	1930 1	1939 2
1929 2	1938 2	1932 1	1947 1
1931 2	1939 2		

Найважливіша інформація про початок роботи в «органах» 34 осіб, що розкладається так: 1920 – 5, 1921 – 1, 1922 – 1, 1923 – 1, 1924 – 2, 1925 – 1, 1929 – 2, 1930 – 1, 1931 – 2, 1932 – 5, 1933 – 2, 1934 – 1, 1935 – 1, 1936 – 2, 1937 – 2, 1938 – 2, 1939 – 4, 1947 – 1. Звідси: 30 із 34 (88%) начальників УНКГБ і УНКВД західних областей УРСР працювали в «органах» під час «Великого терору». Помітні три «сплески» приходу майбутніх керівників обласних управлінь: 1920 (4), 1932 (5), 1939 (3). Перший – це пік збройного протистояння радянської влади й українського селянства (ВЧК – «озброєний загін партії»), другий – завершення «великого перелому» («висуванці»), третій – чистка «органів» після «Великого терору» («беріївський призив»). Переважна більшість спочатку

ставали членами партії, а згодом ішли працювати в «органи». Окремо стоять 10 осіб, котрі стали комуністами вже маючи тривалий чекістський стаж (Сурков – у ЧК із 1920, у партії – із 1924 рр., Сараєв – 1920, 1930 рр., Костенко – 1920, 1940 рр., Завгородній – 1921, 1930 рр., Коломієць – 1922, 1939 рр., Строкач – 1924, 1927 рр., Антонюк – 1924, 1928 рр., Цветухін – 1929, 1937 рр., Шестаков – 1931, 1939 рр., Шевченко – 1932, 1938 рр.). Серед них, як бачимо, ряд видних чекістів, котрі посідали ключові місця в апараті НКВД і МГБ – Сараєв (начальник управління 2-Н МГБ УРСР), Строкач (начальник УШПР, заступник наркома, нарком (міністр) внутрішніх справ УРСР), Цветухін (начальник 1-го спецвідділу НКВД УРСР, начальник 2-го відділу НКГБ УРСР, начальник 5-го управління МГБ УРСР), Шевченко (заступник міністра держбезпеки УРСР). Цікаво, що з «призову» 1920 р. лише Грушко став членом партії того ж року (інші – Сурков, Сараєв, Костенко – через 4, 10, 20 років); із «призову» 1932 р. тільки Шевченко вступив до партії пізніше (через 6 років), інші (Гриценко, Матвієнко, Майструк, Сидоров) прийшли в партію в роки «великого перелому», за кілька років до початку роботи в «органах»; із призову 1939 р. всі мали солідний попередній партійний стаж (Стехов – 21 рік, Михайлов – 15, Яковенко – 9). Звідси висновок: важливість членства в партії перед вступом до «органів» зростала впродовж 1920–1930-х рр. у геометричній прогресії.

Звання на час призначення на посаду начальника управління НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) в одній із західних областей УРСР

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>	<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>
комісар дб 1	комісар міліції 2-го рангу 1
комісар дб 3-го рангу 1	генерал-лейтенант 1
генерал-майор 2	генерал-майор 4
полковник дб 9	полковник дб 4
полковник 5	полковник 5
підполковник дб 3	підполковник дб 1
	підполковник 1

Серед працівників НКГБ (МГБ) генеральські звання мали 4 чол., спеціальні – 16; серед працівників НКВД – 6 і 5 відповідно (спеціальні звання для співробітників органів держбезпеки було скасовано указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 липня 1945 р., натомість для них запроваджувалися військові звання, аналогічні армійським). Очевидно, що це ще один наслідок відомчого розмежування. Домінуюча кількість новопризначених начальників обласних управлінь були полковниками: НКГБ (МГБ) – 14, НКВД(МВД) – 9. Загальна картина: комісар держбезпеки – 1, комісар держбезпеки 3-го рангу – 1, комісар міліції 2-го рангу – 1, генерал-лейтенант – 1, генерал-майор – 6, полковник державної безпеки – 13, полковник – 10, підполковник державної безпеки – 4, підполковник – 1. Комісарами державної безпеки були Воронін і Малінін (у віці 36 і 37 років), комісаром міліції – Грушко, генерал-лейтенантом – Строкач, генерал-майорами – Асмолов, Булига, Кожевников, Поперека, Трубников, Сабуров.

Вік та час призначення на посаду начальника управління НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) в одній із західних областей УРСР

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>		<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>	
35 2	42 2	36 2	44 3
36 2	43 1	37 1	45 1
37 1	44 1	39 1	46 1
39 3	47 2	40 1	49 1
40 2	51 1	41 1	50 2
41 3	54 1	42 1	55 1

Середній вік начальників УНКГБ – 41,4 роки, начальників УНКВД – 43,6 роки. Тобто, це були люди середнього віку, близького до піку професійної зрілості й активності, який, водночас, характеризується застоєм у розвитку особистості, особливо за низького освітнього цензу. Наймолодші – Шевченко і Шестаков (35 років), найстарший – Стехов (55 років).

**Останнє місце роботи до призначення
на посаду начальника управління НКВД-НКГБ (МВД-МГБ)
в одній із західних областей УРСР**

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>	<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>
центральний апарат МГБ СРСР 1	1
резерв МГБ СРСР 1	1
заступник наркома держбезпеки республіки 2	заступник міністра держбезпеки УРСР 1 3
центральний апарат МГБ УРСР 2	2
начальник УНКГБ (УМГБ) 6	начальник УМГБ 2 8
заступник начальника УНКГБ (УМГБ) 5	5
	міністр внутрішніх справ УРСР 1 1
центральний апарат НКВД СРСР 1	1
	центральний апарат НКВД (МВД) УРСР 2 2
	начальник УНКВД (УМВД) 4 4
заступник начальника УНКВД 1	заступник начальника УНКВД (УМВД) 2 3
	начальник відділу УНКВД 1 1
ОВ ЧА 1	1
контррозвідка ЧА 1	1
	командир дивізії військ НКВД 1 1
	командир партизанського з'єднання 1 1
Усього 21	15 36

12 осіб було призначено з рівноцінних посад – начальників управлінь НКГБ–НКВД, ще 8 – із посад заступників начальників УНКГБ–УНКВД, разом – 20 (55,5%). 7 прийшли з центрального апарату НКГБ–НКВД (МГБ–МВД) УРСР і СРСР, 1 – міністр внутрішніх справ УРСР, 3 – заступники міністра держбезпеки, разом – 11 (30,5%). Тобто, наддосвідчені керівні чекістські кадри. «Маргінали» – особливий відділ, контррозвідка, внутрішні війська, партизани.

Наявність досвіду роботи у західних областях УРСР

<i>Начальники УНКГБ (УМГБ)</i>	<i>Начальники УНКВД (УМВД)</i>
наявний 11	4 15
довоєнний 3	1 4
ні 10	12 22
Усього 24	17 37

Домінували кадри з відсутністю досвіду роботи у західних областях УРСР – 59%, що ж до тих, хто мав довоєнний досвід – таких було лише 11%.

Ротація

Зміни начальників управлінь НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) західних областей УРСР у 1944–1953 рр.

Область	УНКГБ (УМГБ)	УНКВД (УМВД)	Усього
Волинська	3	4	7
Дрогобицька	3	3	6
Львівська	4	3	7
Рівненська	4	4	8
Станіславська	4	4	8
Тернопільська	3	3	6

Таким чином, як начальники УНКГБ (УМГБ), так і начальники УНКВД (УМВД) у західних областях УРСР упродовж 1944–1953 рр. змінювались у середньому раз на два-три роки, що свідчить, з одного боку, про службову відповідність («служебное соответствие») кадрового складу й реалізацію ним поставлених завдань, а з іншого – про намагання керівництва за допомогою систематичних ротацій освіжити та мотивувати цей кадровий склад.

Термін і час перебування на посаді начальників управлінь НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) західних областей УРСР у 1944–1953 рр.

УНКГБ (УМГБ)	УНКВД (УМВД)
сумарний термін – 730 місяців	сумарний термін – 636 місяців
середній термін – 35 місяців	середній термін – 30 місяців
близько 3 років	2,5 роки
мінімуми (до року) – 5	мінімуми (до року) – 7
максимуми (8–9 років) – 2	максимуми (5–6 років) – 2

Загальна середня тривалість перебування на посаді – 2 роки 9 місяців. Загальна кількість мінімумів – 12 (серед них 7 припадає на Львівську та Дрогобицьку обл. (нинішня Львівська), загальна кількість максимумів – 4.

Серед мінімумів 5 припадає на ротацію 9 жовтня 1944 р. (у цей день з'явився спільний наказ НКВД–НКГБ СРСР № 001240/00380 «Про заходи щодо посилення боротьби з оунівським підпіллям

і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях Української РСР». За цим актом для «посилення» роботи органів НКВД-НКГБ було передбачено реорганізувати районні відділення НКВД-НКГБ у районні відділи, в їх складі створити ВББ (3-5 досвідчених оперативників, для цього відрядити до західних областей 250 працівників), переглянути склад начальників РВ НКВД-НКГБ, замінити тих, хто не відповідає своєму призначенню (для цього направити по 50 досвідчених начальників РВ), відбулася заміна начальників УНКГБ у 3 областях – Львівській (Волошенко – Воронін), Волинській (Мартинов – Шестаков), Тернопільській (Майструк – Малінін; Майструк був призначений начальником УНКГБ звільненої Дрогобицької обл.), замінено начальника УНКВД у Рівненській обл. (Приходченко – Трубников).

6 мінімумів припадає на ротацію 19 березня – 11 червня 1953 р., котра була пов'язана з об'єднанням 15 березня того року МГБ і МВД СРСР у МВД СРСР під керівництвом Л. П. Берії, при цьому з 6 начальників УМГБ західних областей на посаді начальника УМВД залишився лише 1 – Стехов (Дрогобицька). За три місяці Л. П. Берія провів нову ротацію начальників УМВД, при цьому у західних областях УРСР на посаді залишився лише Сараєв (Рівненська).

Три начальники УНКГБ попрацювали в декількох західно-українських областях: Майструк (Тернопільська, Дрогобицька, Львівська), Шевченко (Рівненська, Станіславська, Львівська, Тернопільська), Решетов (Чернівецька, Рівненська). Один (Сараєв) був як начальником УНКГБ (Станіславська), так і начальником УНКВД (Тернопільська, Рівненська). Також Трубников працював начальником УНКВД у Рівненській, Львівській і Тернопільській обл. Характерно, що архівна справа з персональною справою Трубникова, звільненого з органів МВД після арешту Л. П. Берії, була вилучена СБУ з Державного архіву Тернопільської області на початку 1990-х рр.⁵

⁵ Держархів Тернопільської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 2532: Матеріали на колишнього начальника УМВС по Тернопільській області генерал-майора Трубнікова В.М. 29 травня 1951 – 7 серпня 1953 рр., 164 арк.

«Нетиповим» можна вважати усунення з посади начальника УМГБ Рівненської обл. полковника Т. А. Михальчука (10 серпня 1951 р.) – згідно з висновком, затвердженим заступником міністра держбезпеки УРСР, він був звільнений «за допущення порушення радянської законності в підлеглих органах», оскільки «роботу підлеглого йому апарату належним чином не контролював, у результаті чого працівниками Зарічненського, Держненського, Рівненського райвідділів і 5-го відділу УМГБ було допущено порушення радянської законності»⁶. Справжнім приводом для звільнення Т. А. Михальчука стала фальсифікація працівниками 5-го відділу УМГБ з його відома справи про молодіжну націоналістичну організацію, котра нібито існувала у середній жіночій школі № 1 міста Рівного.

Цікаво, що у Волинській обл. заступником начальника УНКВД (УМВД) у 1945–1950 рр. був О. В. Гриценко, а начальником УМВД у 1948–1953 рр. – Т. Ф. Гриценко. Тобто, упродовж 1948–1950 рр. і начальник, і заступник начальника УМВД мали однакове прізвище.

Окрім внесених до таблиць, обласні управління як виконавчі обов'язків очолювали: УНКГБ у Волинській обл. – полковник Будкін Федір Васильович (червень–грудень 1949 р.); УНКГБ у Тернопільській обл. – підполковник держбезпеки Дмитрієв Петро Павлович, 1907 р. н., м. Юзівка, українець, закінчив Північнокавказький енергетичний інститут (1931 р., 4 роки навчання), член ВКП(б) з 1930 р., інженер, на партійній роботі з 1938 р., у НКВД – з 1939 р., був начальником УНКВД Чернігівської, Дніпропетровської, Чернівецької обл., УНКГБ Сумської обл., із грудня 1944 р. працював інженером на Донбасі та Криму. Єдиний (!) серед усіх начальників УНКВД і УНКГБ західних областей УРСР, хто здобув повноцінну вищу цивільну освіту. Хоча Асмолов А.Н. (очолював УМВД Рівненської обл. лише 3 місяці) теж мав вищу військову освіту – закінчив Московське піхотне училище та академію імені М. В. Фрунзе (1939 р.).

Зауважимо, що замість відкликаною в розпорядження НКГБ УРСР Дмитрієва секретар Тернопільського обкому КП(б)У Ком-

⁶ ГДА СБ України, м. Рівне, спр. П-2970, т. 1, арк. 57–58.

панець пропонував республіканському ЦК призначити на посаду заступника Дмитрієва – Федора Климентійовича Ільїна (Чижова), 1902 р. н., члена ВКП(б) з 1927 р., перебував на партійній роботі у Чернігівській обл., у НКВД – з 1938 р., на посаді заступника начальника УНКВД Смоленської обл.⁷ Ф. К. Ільїн був чи не єдиним із рекомендованих після звільнення західних областей УРСР на посаду начальників управлінь НКВД-НКГБ, хто належав до ключових виконавців масових розстрілів. Наказом НКВД СРСР № 001365 від 26 жовтня 1940 р. він, серед 125 працівників НКВД СРСР, Калінінської, Смоленської і Харківської обл., був нагороджений «за успішне виконання спеціальних завдань» (розстріл польських офіцерів)⁸. Зрештою, на місце Дмитрієва призначили Майструка.

* * *

Виступаючи у травні 1945 р. на нараді секретарів обкомів КП(б)У з кадрових питань західних областей УРСР, секретар республіканського ЦК О. І. Кириченко визнав:

«Коли я сказав деяким товаришам, що у західних областях повинні бути начальники НКВД, НКГБ із місцевих товаришів, то вони зробили при мені гримасу, а потай говорили, що Кириченко страшні речі заявляє, а коли я те саме сказав про секретарів обкомів, то вони очевидно вирішили, що я зовсім з глузду з'їхав»⁹.

Відкидання задекларованого О. І. Кириченкою підходу до формування керівних номенклатурних кадрів у західних областях УРСР призвело до критичного розриву й непорозуміння між компартійною номенклатурою та місцевими мешканцями, які, по суті, репрезентували чужорідні соціуми та існували самі по собі, вступаючи в безпосередній контакт лише епізодично, під час «наскоків» на села груп партійних активістів чи співро-

⁷ Держархів Тернопільської обл., ф. П-1, оп. 1, спр. 118, арк. 17.

⁸ «Даже собаки от нас шарахались» // Новая газета: Спецвыпуск «Правда ГУЛАГа». – 2008. – № 6. – 7 июля.

⁹ Цит. за: *Першина Т.* Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948 рр.: регіональні особливості // Сторінки воєнної історії України. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 307.

бітників каральних органів. Органи НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) у західних областях УРСР в особі їхніх керівників були «заряджені» на впокорення регіону, утвердження тут радянської влади, і з цим завданням вони впоралися, у тому числі завдяки своїм особистим рисам. Не останню роль тут зіграв підбір керівників каральних структур. Інше питання – який концепт історичної пам'яті населення Західної України був зумовлений брутальними методами «другої радянзації», і як це відбилося на його подальшому ставленні до радянської влади.

Жив'юк А. Руководители органов НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) западных областей УССР: количественные и качественные характеристики (1944–1953 гг.)

В статье осуществлён анализ состава руководителей органов НКВД–НКГБ (МВД–МГБ) западных областей УССР в 1944–1953 гг. На основании обработки массива биографических данных начальников областных управлений определены принципы подбора работников на эти должности, причины и волны их ротации, смоделирована качественная характеристика руководителя областного управления НКВД–НКГБ (МВД–МГБ), исходя из репрезентативной выборки количественных показателей.

Ключевые слова: народный комиссариат внутренних дел, народный комиссариат государственной безопасности, министерство внутренних дел, министерство государственной безопасности, западные области УССР, советизация, номенклатура.

Zhyviuk A. Leaders of NKVD–NKGB (MVD–MGB) Bodies in Western Regions of the Ukrainian SSR (1944–1953): quantitative and qualitative characteristics

The article analyzes the leaders of NKVD–NKGB (MVD–MGB) bodies in western regions of the Ukrainian SSR in 1944–1953. On the basis of processing biographical data array of regional NKVD–NKGB (MVD–MGB) heads the principles of employees selection for these positions, causes and waves of their rotation are defined; qualitative characteristics of the head of the regional NKVD–NKGB (MVD–MGB), based on a representative sample of quantitative indicators are modeled.

Key words: People's Commissariat for Internal Affairs, People's Commissariat for State Security, Ministry of Internal Affairs, Ministry of State Security, the western region of Ukrainian SSR, Sovietization, nomenclature.